

MULLA SHAMS SHAVQIY NAMANGONIYNING “RIYOZUL MUSLIMIN” ASARI - ADABIY MANBA SIFATIDA*Saboxon Jo'raboyeva**NamDu O'zbek filologiyasi fakulteti**O'zbek adabiyotshunosligi kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada muallifning shoir va tarixchi olim Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning tarixiy asari bo'lgan “Riyozul muslimin” asarining mazmun mohiyati, tarixiy voqealarning she'riy yo'ldagi ifodasi shoirning o'ziga xos bo'lgan uslubi haqidagi fikrlari talqin etilgan.

Kalit so'zlar: “Devoni Shavqiy” qo'lyozmasi, tarixiy asar, doston janridagi asarlar, ma'naviy komil inson.

Аннотация. В статье интерпретируются размышления автора об историческом произведении поэта и ученого – историка Муллы Шамса Шавки Намангани “Риязул- муслимин”, содержание и сущность поэтического выражения поэтом исторических событий.

Ключевые слова и выражения: Произведения поэта, исторический труд, духовно совершенный человек.

Annotation. The article describes the author's thoughts on the content of “Riyozul – muslimin”, a historical work of Mullah Shams Shavqi Namangani, a poet and historian and his unique style of poetic expression of historical events.

Key words and word expressions: “Devoni Shavqi” manuscript, historical work, works in epic genre, spiritually perfect person.

Farg'ona vodiysi, shu jumladan, Namangan viloyati qadimdan shoirlar, nosirlar, olimlar maskani, og'zaki ijod va nodir qo'lyozmalar xazinasiga bo'lib kelgan. O'tmish yurtdoshlarimiz xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotining el dahosi, dili va didini ifodalovchi ajoyib namunalarni meros qilib qoldirganlar.

Ularni tadqiq etganimiz sari, yurtimizning salmoqli ma'naviy boyliklari va ularning haqiqiy egalari borligidan zavqlanish hissini tuyamiz. Xususan, Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning ijodiy merosi

sarchashmalarini talqin etish orqali o'zbek mumtoz adabiyotimizning yangi qirralarini kashf etishga imkon tug'iladi. Jumladan, Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning “Riyozul muslimin” asari fikrimizning yaqqol dalilidir.

Mulla Shams Shavqiy ijodini o'rganilishi XIX asrning 80- yillaridan boshlangan. Bu davrda Shavqiy taxallusi bilan bir necha shoirlar qalam tebratgan, lekin ular orasida sohibdevon shoir Mulla Shamsiddin Shavqiyning alohida o'rni bor, u o'zining go'zal masnaviylari, tarixlari, g'azallari bilan adabiyot bo'stonida o'ziga xos o'ringa ega. O'zbek, tojik, arab adabiyoti tarixida Shavqiy taxallusi bilan ijod etgan shoirlar o'ndan ortiq. Masalan, Misr shoiri Ahmad ham Shavqiy taxallusida ijod qilgan bo'lib, “Amir shuaro”(Shoirlar amiri) unvonini olgan.¹

¹ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 9-jild.-T.: “O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi”. Davlat nashriyoti, -B.676.

M.Mahmudov 1965- yilda “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalining 5-sonida “Muhammad Sharif Shavqiy , uning hayoti va ijodi” nomli maqolasini e‘lon qiladi.² Maqolada Muhammad Sharif Shavqiy Kattaqo‘rg‘oniy (1785-1861) zamonasining eng ilg‘or shoirlaridan biri bo‘lganligi e‘tirof etiladi. Uning ijodi 3000 misrani tashkil etishi, she‘rlari fors –tojik tilida yozilganligi aytiladi. Bundan tashqari, adabiyotshunos olim R. Orzubekov “Shavqiy va Shavqiylar” nomli maqolasida Shavqiy To‘raqo‘rg‘oniy va Shamsiddin Shavqiylar to‘g‘risida ma‘lumot barobarida Shavqiy taxallusli Shavqiy Qurbon va Abdulmajid Shavqiy ijodidan so‘z yuritadi.³

Lekin biz tadqiq etayotgan Mulla Shams Shavqiy aksariyat hollarda, turkiy tilda ijod etganligi, adabiy merosining ko‘lami keng va boyligi, mohir tarixchi sifatida tarixiy voqealarni she‘riy yo‘lda aks ettirganligi bilan boshqa sohibdevon shoirlardan ajralib turadi. Dastlab, u haqidagi ma‘lumotni rus olimi Namangan uyezdida xizmat qilgan , bir necha yil Nanay qishlog‘ida yashagan va o‘lka tarixini o‘rgangan inson B. R. Nalivkin aytgan. Bundan tashqari, Shavqiy va uning ijodi haqidagi ilk ma‘lumotlarni Filologiya fanlari nomzodi , dotsent A. Xalilbekov tadqiqotidan keyingi ilmiy ishlarda uchramiz. Jumladan, 1963 - yilda professor G‘.Karimov ning “Shavqiy ijodining realistik kuchi”,

(“Sharq yulduzi”,2-son), 1970- yilda F. Ahmadjonovanning “Shavqiy Namangoniy”(“ O‘zbek tili va adabiyoti”, 4-son) maqolalari bosildi. G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va San‘at nashriyatida

1982- yilda chop etilgan “Asrlar nidosi” majmuasida Shavqiy Namangoniy haqidagi ma‘lumot , uning ikki g‘azali, bir mustahzodi, ”Pandnoma” asarining qisqartirilgan nusxasi , “Jome‘ul –havodis “ dostonidan parcha e‘lon qilindi. G‘. Karimov tomonidan yozilgan “O‘zbek adabiyoti tarixi ”darsligida

(1975, 1987- yillardagi uchinchi kitobida shoir haqidagi fikrlar o‘rin olgan) hayoti va ijodiga doir turli ma‘lumotlarni ko‘rishimiz mumkin. Shuningdek , adabiyotshunos olim, professor Odiljon Nosirov

“Shavqiy Namangoniyning yangi qo‘lyozmasi” (“O‘zbekiston madaniyati” gazetasi. 1965- yil.3 -noyabr soni) maqolasida Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning qo‘lyozmasi haqida fikr yuritadi. Unda Shavqiy asarlarining 228 betli devoni va turli she‘rlarni o‘z ichiga olgan uchta qo‘lyozmasi mavjud bo‘lganligini ta‘kidlaydi. Bulardan ahamiyatlisi, birinchisi hisoblanadi. Bu qo‘lyozmada Shavqiyning o‘zigagina tegishli asarlari bo‘lgan. Qo‘lyozma To‘raqo‘rg‘on qishlog‘ida istiqomat qiluvchi Nuriddin aka Isroilovning shaxsiy kutubxonasidan topildi. Varaq hajmi 21, 5 x 17 sm. Qo‘lyozmaning 170, 174, 200, 220-betlarida qog‘oz ishlab chiqarilgan fabrikaning muhri bor. She‘rlar sahifaga ikki ustun qilib chiroyli nasta‘liq xati bilan ko‘chirilgan.

Ushbu keltirilgan ma‘lumotlardan ma‘lum bo‘ladiki, To‘raqo‘rg‘on qishlog‘ida istiqomat qiluvchi pensioner Nuriddin Isroilovning shaxsiy kutubxonasida saqlangan “Shavqiy Devoni”asari adabiyotshunos olim Odiljon

² M.Mahmudov “O‘zbek tili va adabiyoti “jumali – Toshkent,1965-yil,5-son,24- bet.

³ N.Abdulhatov, Sh.Qo‘ldoshev .Mulla Shamsiddin Shavqiy .Namangan.”Usmon Nosir media”-2022,-B.44 .

Nosirov tomonidan aniqlangan va Sharqshunoslik institutining Hamid Sulaymonov nomidagi Sharq qo'lyozmalar institutiga topshirilib, 1872/I raqam ostida qayd etilgan.⁴

Mulla Shams Shavqiy Namangoniy ijodiy merosini o'rganish, tahlil qilish, asarlarini nashrga tayyorlash borasida bir qator ishlar amalga oshirildi. Shoir tug'ilib o'sgan Kalvak qishlog'ida katta muzey ochilib, unga Shavqiy ajdodlari tarixi, Kalvak qishlog'ining kelib chiqishi haqidagi ilmiy adabiyotlar, oilaviy shajara va Shavqiy asarlarining ilmiy matnlarini yaratish kabi bir qator xayrli ishlar amalga oshirildi. Jumladan, N.Abdulhatov, Sh.Qo'ldoshev hammualliflikda nashr etgan "Mulla Shamsiddin Shavqiy" monografiyasi bu sohada olg'a tashlangan qadam bo'ldi. Ushbu ilmiy monografiya Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning qalamiga mansub tarixiy va lirik asarlarning to'liq matni kiritilganligi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Monografiya keng ommaga mo'ljallangan bo'lib, unda shoirning shajarasi, qo'lyozmalarining matnlari va tarixiy asari, g'azal va muvashshahlari kiritilgan. Jumladan, "Riyozul muslimin" dostonining tabdil matni berilgan bo'lib, uning mazmunini tahlil qilgan inson mo'min qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerak degan savolga javob oladi, satrikdagi mazmunni anglagani sari, demak, bani bashar mana shu holda hayot kechirishi kerak ekan degan xulosaga keladi.

Dastlab, asarning sarlavhasiga e'tibor qarataylik: "Riyozul muslimin", so'zi "Musulmon kishining mashaqqati" degan ma'no ifodalab, inson barkamollik kasb etishi uchun o'zining hoy-u havaslaridan voz kechib, yo'lida uchragan to'siq va mashaqqatni chidam bilan yengib o'tishi kerak degan g'oya dostonning asosini tashkil etadi. Mulla Shamsiddin Shavqiy bu g'oya va uning amaliy shaklini dostonning kirish qismidan boshlab toki yakunigacha bo'lgan o'rinlarda ifodalashga harakat qilgan.

Doston an'anaviy hamd-u na't qismi bilan boshlanadi, u shoir hayotining so'nggi 1887- yillarida yozilgan.

Asar mazmunida Sharqiy Turkistonning G'ulja⁵ shahrida istiqomat qilgan Valiboy Yo'ldoshevning

(1839- 1916 yillarda yashagan inson) hayoti, uning tirikligida qilgan ezgu amallari, savdogarlik faoliyati va o'z dindoshlariga ko'rsatgan cheksiz saxovat-u karamlari haqida hikoya qilinadi:

Kim din uchun aylasa yaxshi ish,
Sifat birla qilmoq kerak parvarish.
Bu olamda bir shahar erdi G'ulcha nom,

Xitoy hukmida tutqon erdi nizom.
Necha firqadin bo'lg'on erdi bu shahar,
Musulmon ila kofir badkuhar.
Etib kufr eli kufisin anda fosh,

⁴ N.Abdulhatov, Sh.Qo'ldoshev. Mulla Shamsiddin Shavqiy. Namangan: "Usmon Nosir media"-2022-B.

⁵ G'ulja, Qulja, In in- XXRning Shimoliy- g'arbiy qismidagi shahar.

Bu kufri ahli kufri sin anda ma'osh.⁶

Tarixga nazar tashlasak, Islom dinini va uning ahkomlarini himoyalash hamma davrda ham bir xil bo'lavermagan. Sababi, Xitoyda hukmronlik qilgan Manjur imperatorlar sulolasi, musulmon dinidagi insonlarga o'z hududlarida juda ko'p azob –uqubat yetkazganlar. Budda diniga e'tiqod qilgan sulola vakillari musulmonlarga yot ko'z bilan qarab kelganlar. Xususan, o'sha yerda turli soliqlar musulmon dinidagi odamlarga boshqa miqdorda, o'sha yerdagi aholiga ozaytirilgan tartibda belgilangan. Zo'rlik, razilliklar avj olgan, odamlar ichimlik suvi, oziq-ovqat mahsulotlarini topishda, xarid qilishda ham juda qattiq qiyinchiliklarga duch kelishgan. Ammo imon –e'tiqodiga sodiq bo'lib qolgan insonlar dinsizlik, kufrdan qutilish uchun o'z oilalari bilan boshqa hududlar ko'chib keta boshlaganlar. G'ulja shahridagi bu ayanchli holatni ko'rgan Nosir a'lam avlodidan, otasi Ali Akbar va onasi Hojiya xonim bo'lgan Valiboy ismli savdogar odamlarning ahvoli tangligini ko'rgach, ularni boshqa joyga ko'chirib ketishni maqsad qiladi. Valiboy ko'p joylarga odamlarini yuborib o'z qavmi uchun joy izlaydi. Bu ishda unga ota-onasi ko'p yordam beradilar:

Bo'lib Hojiya oyim ango ano,
Qilib dini uchun oncha molin fido,
Qilib dini uchun molin nisor,
Zubaydayi soni desa joyi bor.⁷

Valiboy boshchiligida g'uljalik musulmonlarning bir qanchasi behisob aravalarga ko'ch- ko'ronlarini ortib, Yorkat mavzesiga ko'chib keladilar. Bu yerni obod maskan ekanligini ko'rib muqim bo'lib qoladilar. 45307 kishi, ya'ni G'ulja aholisi Valiboyga ishongani uchun, qolaversa, zulmdan aziyat chekkani uchun 1881- 1884- yillarda uning ortidan ergashganlar. Odamlar joylashib bo'lishgandan keyin atroflarida jarlari ko'p bo'lgani uchun bu yerni Jarkent deb atashgan. Ko'chib kelganlar dastlab o'z uylarini bitkazib olgunlarigacha vaqtincha g'orlarda qazib yashab turganlar.

Muqarrar qilib bir makonni bori,
Muxolif anga hech qilmasdan bori.
Bo'lib Yorkat nomi ul yangi shahar,
Ichidin bolib joriy bir necha hunar.

Jarkent hozirgi Qozogiston respublikasi Olma – Ota viloyati Panfilov tumani markazi hisoblandi. 1942 yilgacha Jarkent, 1942-1991 yilgacha Panfilov deb nomlandi. Valiboy Jarkentga ko'chib kelgach, mahalliy aholi oqsoli Jamoliddin Jalilovning yaqin maslatchisiga aylanib, o'zi bilan ko'chib kelgan aholiga uylar bunyod etadi. Ikki o'rtadagi o'zaro munosabatlarni yaxshilanishi uchun o'z hissani qo'shgani uchun Rossiya va Xitoy hukumati tomonidan orden va medallar bilan taqdirlangan.⁸

⁶ Devoni Shavqiy-2. O'zFa Sharqshunoslik instituti. H.Sulaymonov fondi.№ 1872. 133-b.

⁷ Devoni Shavqiy-2. O'zFa Sharqshunoslik instituti. H.Sulaymonov fondi.№ 1872. 133-b.

⁸ N.Abdulaxatov, Sh.Qo'ldoshev. Mulla Shamsiddin Shavqiy. Namangan:"Usmon Nosir media"-2022-B

Valiboy 1886- yilda qurdirgan masjid hozir ham saqlanadi. Bu ajoyib masjidni Valiboy birorta mix ishlatmasdan bunyod etishga qaror qiladi. Shunday ustani qidiradi va nihoyat topadi. Shanxayda yashadigan Xun Pit ismli usta Yorkentga kelib, 10 yil vaqt sarflaydi va birorta mix ishlatmay masjidni barpo etadi. Evaziga hech qanday mablag' olmaydi.⁹ Valiboyni amalga oshirgan xayrli ishlarni kelgusi avlodga ibrat sifatida yozib qoldirishni istagan kishilar mingboshi Sulton Mahmuddan iltimos qiladilar. Sulton Mahmud ularning iltimosini Shavqiyga yetkazadi. Doston yozib bo'lingach, Mulla Shams Shavqiy katta miqdordagi pul bilan munosib taqdirlanadi.

Shavqiy o'z dostonini yaratar ekan, xilma- xil his –tuyg'ularni kechinmalarini, voqealikka bo'lgan munosabatini, shaxsiy munosabatini ifodalaydi. Shoir Valiboy obrazini tasvirlash orqali inson qaysi yo'ldan borsa, Haqiqiy barkamollikka erishadi degan savolga javob beradi. Komil musumon odam dastlab mukammal e'tiqod sohibi bo'lishi kerak:

Sipos ila hamd-u sano beshumor,
Banom karambaxsh Parvardigor.
Erur fard yakto vahayyu azal,
Ani zotig'a vasf erur lam yazal¹⁰.

Mazmuni : borliqni yaratgan, abadiy, so'nggi yo'q, karamli va yakka-yu yagona Oliy zotga behisob hamd-u sano bo'lsin.

Chunki Olamni mukammal qonun –qoidalar asosida yaratgan Oliy Zot, har bir hodisa, har qanday go'zallikdan, maxluqotdan xabardor, ularning hattoki o'ylaridan ham ogohdir. Komillikning birinchi sharti, demak, inson iymon-e'tiqodda sobit bo'lishi kerak:

Qilub bandag'a oncha ehsoni jud,
Adamdin ani kelturib dar vujud,
Yana ahsani surat aylab ato,
Solub ani ko'nnglig'a zavq-u safo.
Mukarram qilub aql iymon ila

Muazzam etib ilm-u urfon ila.(144-bet) sarvari anbiyo,
Iymon bilan ziynatlangan inson hayotda ezgu ishlarni amalga oshirishi uchun Ibrat bo'la oladigan ustozga ergashishi kerak.

Du olam shafi' chirog'i umam,
Imomi haram sarvari anbiyo,
Nabiyu valiiga jamiga peshvo.
Falak saqfida axtar toza nur,
Parvari shu'la to vaqti yavmun -nushur¹¹(145- bet)

Ikki olam sarvari bo'lgan Rasuli Akramning tug'ilishi Yaratganning mo'jizasi bilan nurning badandan badanga o'tishi va Qur'oni Karimning -

⁹ 112 Г. К. Гинс.Очерки из поездки по Семиречью//Исторический вестник,1911,№8, 1913,№10.

¹⁰ N.Abdulahatov, Sh.Qo'ldoshev. Mulla Shamsiddin Shavqiy. Namangan:"Usmon Nosir media"-2022-B

¹¹ Yavmun- nushur-qiyomat, oxirat.

Furqonning osmondan tushirilishi, Me'roj kechasi haqidagi fikrlar dostonida hayotiy misollar, go'zal tashbehlar bilan ifodalangan:

O'shal pok tiynatli gardun janob,
Solub zulmat ayvonig'a oftob.
Sharaf barchadin tug'di quyosh,
Shu'oyi jahon mulkiga bo'ldi fosh.(146-bet)

Mazmuni: Sarvari koinotning dunyoga kelishi zulmning qora ayvoniga yorug'lik bo'lib kirib , atrofni quyosh yanglig' yoritib yubordi. Bu o'rinda dinsizlik, ilmsizlik avj olgan davr zulmatga , qorong'ilikka o'xshatilgan. Har tun ortidan kun bo'lganidek , Muhammad alayhissalomning dunyoga kelishi nurdek issiqlik, baxt olib keldi deya ta'riflanadi.

O'zbek adabiyotida ideal shaxs obrazini yaratish hamma davrlarda bir xil ahamiyatga ega bo'lgan. Xususan, Alisher Navoiyning " Farhod va Shirin" dostonida Farhod obrazi komillikka yetishgan timsol sifatida adabiyotshunos olimlar tomonidan bir necha marta e'tirof etilgan¹². Jumladan, Z.Isomiddinov "Shavqi Navo" deb nomlangan to'plamida Farhod obrazi bilan payg'ambarimiz obrazini biriga qiyoslaydi. Buni tahlillarda ko'rsatib berishga harakat qilamiz. Muhammad alayhissalom islom dini targ'ibotiga kirishgan paytlarida u zotni o'ldirishga jazm etgan kishilar ko'p bo'lgan. "Kim seni endi mening qo'limdan qutqara oladi?!" deya aziz boshlari uzra qilich ko'targan kimsalarga qarab: "Ollah qutqaradi!" deb aytishi bilanoq qotil qo'lidan qilich yerga tushib holi yomon bo'lib, shu sababli islomni qabul qilgani bir necha bor qayd qilingan(Ulardan biri hazrat Umar edi).

Navoiy dostonida tasvirlanishicha, Farhodni behush holda asir olib, Xusrav qoshiga keltirishadi. Tabib dorisidan o'ziga kelgach, Farhod Xusravga nazar tashlaydi. Farhodni asir olgan Xusrav uni o'ldirish oldidan bir ko'rish, savol-javob qilib, "aybini " bo'yniga qo'yish niyatida edi, ammo uni ko'rishi bilanoq holati o'zgaradi, yomon fikridan qaytadi:

Shukuhidin yetib Xusravga tag'yir,
Qilib ishq o'ti ko'ngliga ta'sir.
Unutti aylamakni qatl-u bedod,
Anga boqib takallum qildi bunyod.

Ya'ni, qotil Xusrav asir holidagi Farhodga ko'zi tushishi bilanoq, uning shukuhini ko'riboq o'ldirish fikridan qaytadi.¹³ Demak, insonning har bir qilgan amallari uning tashqi qiyofasida aks etishi Farhodni komil insonligini hatto Xusrav ham anglab unga nisbatan yovuzlik qilish fikridan qaytib, uni ozod qilishni chin ko'ngildan istab, yordam bermoqchi bo'ladi.

"Riyozul muslimin" asarida Rasuli Akramning nafaqat qiyofalari , balki, har bir bajargan ishlari mo'minlar uchun bir ibrat bo'lishi alohida ta'kidlanadi. Jumladan, Ro'zi Mahshar kuni odamlar saf- saf bo'lib maydonga kelishlari, nomayi a'mollari o'ng va chap tomondan berilishi, yaxshi va yomon amallari

¹² N.Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi. Darslik.T.:1965, 446-b.

¹³ Z.Isomiddinov. Shavqi Navo." Tamaddun", 2021 ,17-bet.

uchun savol- javob muqararligi barobarida, ezgulik ulashgan muslim- insonlarga Yaratganning mukofoti borligi qayd qilinadi:

Qizib mag'zi sar aylagay anda jo'sh,
Chekar ko'kka ahli qiyomat xaro'sh.
Solur anda do'zax ahli rustaxez,
Bo'lur vahmidan zahralar rez-rez.
Kelur avjiga hashr hangomasi,
Tegib ilgiga har kimning nomasi.
O'z ahvoliga barcha hayron bolub,
Na qilmoqni bilmasdan giryon o'lub.¹⁴

Muhammad Payg'ambarimizning boshqalardan ajralib turadigan jihatlari shunda ediki, qalbida zarracha imon nuri bo'lgan insonning gunohlariga yarasha jazosini olgandan keyin poklanmaguncha jannatga kira olmasliklari hadislarda bir necha o'rinlarda ta'kidlanadi.

Matn mazmunidan shuni anglash kerakki, har bir inson kim bo'lishidan yoki qaysi dinga itoat etishidan qat'iy nazar har bir bosgan qadamini o'ylashi va xatolarga yo'l qo'ymasligi uchun harakat qilishi kerak. Islom dinining asosi poklik bo'lgani, qolaversa, riyozat insonni kufrdan, dangasalikdan va buzg'unchilikdan saqlashi dostonning bir necha o'rinlarida misollar bilan izohlashga harakat qilinadi:

Agar bo'lmasak kufr eliding yiroq,
Mabodo u chora dinimizdan chirog'.
Yetar bizga kufr ahlidin ko'p sitam,
Bo'lur sha'mi imonimiz nuri kam (150- bet)

Insonning hayot shami qachondir o'chadi, ammo uning qalbi imon nuri bilan munavvarlansa, u hech qachon tushkinlik qa'riga cho'kmaydi, u boshiga kelgan turli mashaqqat sinovlarni sabr, chidam va mashaqqat bilan yengib o'tadi. Zero, bu zahmat uni faqat komillikka, baxtga va huzur-halovatga yetaklaydi degan g'oya dostonning asl mazmunini tashkil etadi. Har bir go'zallikda, har bir zarrada, har bir hodisada Yaratganning tadbiri va uning jamoli tajalli etadi. Demak, Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning " Riyozul muslimin " asari har qanday davr uchun, xususan, bugungi kun uchun ham qimmatli manba bo'lib insonlarga xizmat qilishi tabiiydir.

References

1. Ачилов, Н. К., & Джумаева, Н. И. (2022, May). ВОПРОС ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В ЭПИЧЕСКОМ ИСПОЛНЕНИИ И ЕЕ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ. In Интеллектуальное наследие Захириддина Мухаммада Бабура и современность. Сборник статей и тезисов докладов Международной научно-практической конференции 28 февраля 2020 г. (p. 103). Litres.
2. Achilov, N. (2022). EPIC KNOWLEDGE DECLINE AND FACTORS OF THE EMERGENCE OF FAKE EPOS. Journal of Integrated Education and Research, 1(2), 192-202.

¹⁴ Devoni Shavqiy -2.O'zFa Sharqshunoslik instituti. H.Sulaymonov fondi. № 1872.130-B.

3. Achilov, N. K. (2021). ЕДИНСТВО ЭПИЧЕСКИХ СЮЖЕТОВ И ВОПРОСЫ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ТРАКТОВКИ. *Theoretical & Applied Science*, (4), 125-130.
4. Achilov, N. K. (2022). The image of a historical person and its epical interpretation. *Open Access Repository*, 8(05), 126-132.
5. Buriboyevna, M. A. (2022). METHODOLOGY OF LEARNING THE SPEECH OF STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(12), 147-151.
6. Makhsadovich, Z. S. (2022). GROWTH, DEVELOPMENT AND YIELD OF COTTON DEPENDING ON POTASSIUM NUTRITION IN CONDITIONS OF SOILS OF LOWINCOME EXCHANGE POTASSIUM.
7. Maxsadovich, J. S. (2021). INFLUENCE OF LOCAL POTASSIUM FERTILIZER ON GROWTH, DEVELOPMENT AND YIELD OF COTTON VARIETIES" BUKHARA-102" AND" OMAD".
8. Khamidovna, P. O. (2023). Features of the Use of Modern Didactic Tools in Technical Higher Educational Institutions. *Telematique*, 7630-7634.
9. Khamidovna, P. O., & Khabibakhan, J. (2020). FACTORS AND TOOLS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION AMONG HIGHER EDUCATION STUDENTS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(3).
10. Пўлатова, О. Х. (2022). КАСБИЙ ФАОЛИЯТИДА МУЛОҚОТНИНГ РОЛИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(1), 190-195.
11. Khamidovna, P. O. (2022). Pedagogical Mechanisms for the Development of a Culture of Communication Between Students of Technical Universities. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 29-33.
12. Aminjanovna, R. N. (2022). EMOTIONAL STATES OF THE PERSON. *Conferencea*, 190-192.
13. Aminjonovna, R. N. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA EMOTSIONAL HOLATLAR TURLARI. *World scientific research journal*, 2(1), 105-109.
14. kizi Yunusova, H. R., & Ahmedova, M. A. (2022). THE CASE OF MULTIPLE AUXILIARY VERBS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *International Academic Research Journal Impact Factor 7.4*, 1(5), 5-8.
15. Khadimatovna, A. M. (2022). Psycholinguistic Features Of Slang Vocabulary In The National Language. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 205-208.
16. Urazalieva, M. (2022). THE ROLE OF JARGONS IN THE WORLD OF BUSINESS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 619-624.
17. Ахмедова, М. Х. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ТААЛЛУҚЛИ ЖАРГОНЛАРНИНГ ПСИХОЛИНГВИСТИК ТАҲЛИЛИ.

- INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(3), 85-89.
18. Khodimatovna, A. M. (2021). Psycholinguistic features not literary words. *Linguistics and Culture Review*, 5(S2), 1115-1121.
  19. Ахмедова, М. Х. (2021). ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГ НУТҚИ. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 1209-1213.
  20. Rustamovna, P. M. (2022, December). Infectious Diseases of the Nervous System In Children And Its Complications. In *Conference Zone* (pp. 168-174).
  21. Po‘latxo‘jayeva, M. R. Defektologiyaning klinik asoslari. O‘quv qo‘llanma. T., TDPU–2013.
  22. Po‘Latkhodjaeva, M. R. (2022). Effective Ways of Rehabilitation Work with Children with Cochlear Implants. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 9, 479-481.
  23. Пўлатхўжаева, М. Р. (2021). БОЛАЛИК ДАВРИДА УЧРАЙДИГАН БОШ МИЯ ЖАРОҲАТЛАРИ ВА УНИНГ АСОРАТЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(10), 1124-1128.
  24. Abdurakhmanovna, M. D. (2022). SPECIFIC FEATURES OF FINE MOTOR SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(5), 135-139.
  25. Musayeva, D. A. (2019). Family and School Interaction in Educating Children with Hearing Impairment. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
  26. Khamidovna, P. O. (2023). Features of the Use of Modern Didactic Tools in Technical Higher Educational Institutions. *Telematique*, 7630-7634.
  27. Khamidovna P. O. The mechanism of developing a culture of communication in students in the educational process //JCR. – 2020. – Т. 7. – №. 12. – С. 3096-3103.
  28. Xaboxunova, R. (2021). QO‘QON ADABIY MUHITI IJODKORLARI HAQIDA. QO‘QON ADABIY MUHITI AZIZ QAYUMOV TALQINIDA. *Scienceweb academic papers collection*.
  29. Khabokhunova, R. (2014). ABOUT STUDYING HISTORY OF THE KUKAN ENVIRONMENT. *Paradigmata poznani*, (2), 85-89.
  30. Хабохунова, Р. Ш. (2013). О разновидностях мушайра (поэтическое состязание), свойственной Кокандской литературной среде. *Познание стран мира: история, культура, достижения*, (2), 78-81.
  31. XABAXUNOVA, R. ÖZBEK KLASİK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASINDA HERMENEUTİK TEMELLERİ ÜZERİNE BİR YAKLAŞIM. *Folklor Akademi Dergisi*, 2(3), 556-562.
  32. Elmurodov, S., Tajibaev, J., Matniyazov, Z., Ikromova, M., & Meliboeva, G. (2022). Methods of Correct Placement of Counters and Information Boards in Historical Monuments. *Journal of Architectural Design*, 13, 43-49.

33. Murodovna, I. M. (2022). EXPERIENCE OF WORLD COUNTRIES IN ANALYSIS AND SOLUTIONS OF THE PROBLEMS IN THE DOMESTIC TERRITORIES OF MICRO-COUNTRIES. Open Access Repository, 8(12), 675-683.
34. Murodovna, I. M. (2022). O'ZBEKISTON HUDUDIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA TURISTIK KOMPLEKSLARNING O'RNI. Conferencea, 23-25.
35. Эралиев, А. А. (2022). РОЛЬ ЖЕНЩИН-ДЕВУШЕК В РАЗВИТИИ МАЛОГО БИЗНЕСА. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 1024-1030.
36. Эралиев, А. (2022). Актуальные вопросы при организация современного производства на промышленных предприятиях. Scientific Collection «InterConf», (128), 34-39.
37. Эралиев, А. (2022). ПОВЫШЕНИЕ БЛАГОСОСТОЯНИЕ НАСЕЛЕНИЯ В ПОСТПАНДЕМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ ЗА СЧЁТ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА. InterConf.
38. Эралиев, А. А. (2022). ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ МОТИВИРУЮЩИХ ФАКТОРОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ВЫПОЛНЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ. In Colloquium-journal (No. 5 (128), pp. 17-19). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості.
39. Эралиев, А. А. (2022). Значение качества продукции для строительных организаций и вопросы его повышения. Цветение науки, (2 (8)), 3-10.
40. Эралиев, А. А. (2021). РОЛЬ РУКОВОДИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЙ. Вестник науки и образования, (7-1 (110)), 47-50.
41. Эрматов, А. А., & Эралиев, А. А. (2021). ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗА СЧЕТ ВОВЛЕЧЕНИЯ СОТРУДНИКОВ В УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ. Вестник науки и образования, (12-1 (115)), 72-75.
42. Эралиев, А. А. (2021). ЗНАЧЕНИЕ СТРУКТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ. Научный журнал, (3 (58)), 47-49.
43. Shamshidinovich, K. J. (2022). Interaction Of Distance Education Processes to General Secondary Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 8, 72-75.
44. Kazimov, J. S. (2020). ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF EDUCATIONAL PROCESSES IN MODERN SCHOOLS ON A SCIENTIFIC BASIS. In Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives (pp. 14-19).

45. Kazimov, J. S. (2020). CONTENTS OF THE PROCESS OF PREPARATION AND TRAINING OF TEACHERS OF GENERAL EDUCAT
46. Shamahiddinovich, K. J. (2019). ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF INNOVATION PROCESSES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(3).
47. Казимов, Ж. Ш. (2019). Современный подход к качеству и эффективности учебно-воспитательных процессов в общеобразовательных школах. *Евразийское Научное Объединение*, (2-4), 230-232.
48. Казимов, Ж. Ш. (2019). Перспектива каждого общества определяется его неотъемлемой частью и тем, насколько жизненно важна система образования. In *Научные тенденции: Педагогика и психология* (pp. 33-35).
49. Охунув, И. И., Левкович, М. Г., Абдуллаев, Н. Д., Хужаев, В. У., & Арипова, С. Ф. (2011). Алкалоиды *Crambe kotschyana* флоры Узбекистана. *Химия природ. соедин*, (3), 431-432.
50. Okhunov, I. I., Bobakulov, K. M., Aripova, S. F., Abdullaev, N. D., & Khuzhaev, V. U. (2012). Component composition of *Crambe orientalis*. *Chemistry of Natural Compounds*, 47(6), 1018-1019.
51. Tseomashko, N. E., Terent'eva, E. O., Kodirova, D. B., Okhunov, I. I., Aripova, S. F., Khashimova, Z. S., & Azimova, S. S. (2013). Synthesis of convoluline and cytotoxic activity of alkaloids of the genus *Convolvulus* and their derivatives. *Chemistry of Natural Compounds*, 48(6), 1039-1041.
52. Okhunov, I. I., Aripova, S. F., Bobakulov, K. M., Abdullaev, N. D., & Khuzhaev, V. U. (2011). Alkaloids and other low-molecular-weight metabolites from *Crambe kotschyana*. *Chemistry of Natural Compounds*, 47(4), 671-673.
53. Okhunov, I. I., Mirzaev, Y. R., Bobakulov, K. M., Abdullaev, N. D., & Aripova, S. F. (2016). Constituents of *Convolvulus fruticosus* and Pharmacological Activity of the Main Alkaloid Cuscohygrine. *Chemistry of Natural Compounds*, 52(3), 558-559.
54. Okhunov, I. I., Levkovich, M. G., & Aripova, S. F. (2013). Crambain, a new alkaloid from plants of the genus *Crambe*. *Chemistry of Natural Compounds*, 49(2), 320-322.
55. Okhunov, I. I., Levkovich, M. G., Turgunov, K. K., & Aripova, S. F. (2016). 5-hydroxy-4, 5-Dihydrooxazole-2-Thiol and Cyclic Sulfur from *Crambe kotschyana*. *Chemistry of Natural Compounds*, 52(1), 186-187.
56. Berdiyorova, G. (2022, September). " FINE ART" IS A CREATIVE PRODUCT FOR CHILDREN IN NEED OF SPECIAL HELP. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 124-127).

57. Ayupova, M. Y., & Amirsaidova, S. M. (2018). Meaning of Speech in Mental Development of Child. *Eastern European Scientific Journal*, (2).
58. Abidova, N. Z. (2022, December). CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL ACTIVITY DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION. In *Conference Zone* (pp. 665-671).
59. Abidova, N. Z., & Mansurova, D. (2022, December). PROBLEMS OF RELATIONSHIP OF THE VALUES OF TEACHERS AND THEIR READINESS FOR INCLUSIVE EDUCATION. In *Conference Zone* (pp. 672-677).
60. Abidova, N. (2022). Problems of Preparing Future Defecttologists to Work in the Conditions of Inclusive Education. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 2505-2511.
61. Abidova, N. Z., & Shukuralieva, N. S. (2022). CURRENT STATUS OF STUDYING THE PROBLEM OF COMMUNICATION IN CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 4(11), 35-40.
62. Abidova, N. Z., & Kaxarova, M. M. (2022). DEVELOPMENT OF SOUND PRONUNCIATION OF SPEECH IN CHILDREN WITH EXPRESSIVE ALIA. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 4(11), 28-34.
63. Абидова, Н. З., & Утбасарова, У. М. (2022). МАКТАБ ЁШИДАГИ ДИЗАРТРИЯ НУТҚ НУҚСОНЛИ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ЛОГОПЕДИК ИШНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА НУТҚИНИ ДАВОЛОВЧИ ФОНЕТИК РИТМЛАШ ОРҚАЛИ ҚАЙТА ҚУРИШ. *PEDAGOGS jurnali*, 5(1), 78-84.